

Den religiösa geografin

av Göran Gustafsson

Litteraturen om Sveriges religiösa geografi eller Sveriges kyrkogeografi är inte omfattande och de mera diskuterande framställningarna är dessutom ganska gamla. Materialet från Sverigeräkningen erbjuder en unik möjlighet att ge en aktuell helhetsbild av den rumsliga spridningen av *ett* religiöst fenomen: Deltagande i gudstjänster och andra samlingar anordnade av religiösa organisationer. I tidigare religionsgeografiska framställningar har olika typer av variabler – aktivitetsvariabler och medlemskapsvariabler – använts för olika samfund vid sidan av varandra för att ge en bild av hur det religiösa livet varierar mellan skilda delar av landet. Sverigeräkningens material erbjuder en variabel – en aktivitetsvariabel – som är densamma för alla samfund och organisationer. Tillgången till detta material har gjort att jag liksom många andra som hör hemma i någon av geografins granndiscipliner frestats att som »amatörgeograf« ge mig in på den tematiska kartografins område (Helmfrid 1997:22). När fackgeograferna presenterat material om religionen i Sverige – exempel finns i *Sveriges Nationalatlas* (Öberg och Springfeldt 1991:136f och Abrahamsson 1993:105) – har de emellertid inte gjort det på något mera avancerat sätt än det som kommer till användning här, dvs de har redovisat »statistiska relativt hänförliga till givna redovisningsytor« eller vad som på fackspråk omtalas som »choropleter« (Helmfrid 1997:23).

Tidigare studier

En tidig kyrkogeografisk indelning av Sverige presenterade Nils Lövgren i 1910-talsverket *Vår kyrka*. Lövgren förefaller åtminstone delvis ha byggt på det material som Viktor Rundgren (1897) tidigare publicerat och ger följande beskrivning av benägenheten att delta i Svenska kyrkans gudstjänster i olika delar av landet (Lövgren 1912:74f):

I Götaland finnes sålunda ett kyrksamt bälte, som sträcker sig tvärsöfver landet. Det omfattar i stort taget Göteborgs och Skara stift samt Kronobergs och Kalmar län. Inflytelser därifrån hafva dock sträckt sig öfver till andra landsdelar: till några församlingar i Östergötland, som ligga intill Linköpings stifts Kalmarlänsdel, till en del af Östbo och Västbo kontrakt i Jönköpings län samt till de båda sydligaste kontrakten i Karlstads stift.

Om detta bälte i kyrksamhet betecknar den högsta vågkammen, så finnes ett annat, som går tvärsöfver Svealand, hvilket bildar den djupaste vågdalen. Med något växlande bredd innefattar den hufvudparten af landskapen Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke och Värmland.

...

Öfriga trakter i Sverige intaga i afseende på kyrksamhet en mellanställning mellan de båda hittills berörda bältena.

Lövgren skilde alltså egentligen mellan fyra olika områden när det gällde gudstjänstdeltagande i Svenska kyrkan: 1) Ett ej omnämnt område i sydligaste Sverige omfattande Lunds stift (Skåne och Blekinge) med medelhög kyrksamhet; 2) Det starkt kyrksamma bältet i södra Sverige; 3) Det svagt kyrksamma bältet i Mellansverige; 4) Ett ej omnämnt område omfattande Dalarna och hela Norrland med medelhög kyrksamhet. I Lövgrens »öfriga trakter« ingick också huvuddelarna av Jönköpings län och Linköpings stift samt Gotland.

Medan Nils Lövgren i sin indelning utgick från aktiviteten inom Svenska kyrkan såg Bertil Lundman främst till teologisk profil i sitt arbete *Sveriges religiösa geografi*. Han skiljde mellan tre huvudområden: 1) Det övervägande gammalkyrkliga sydvästra Sverige; 2) Det övervägande frikyrkliga mellersta Sverige; 3) Det övervägande låg-

kyrkliga norra Sverige. (Lundman 1942:5). Huvudområdena indelades i sin tur i »bygder« med olika hög religiös aktivitet och med dominans för olika samfund. Lundmans andra område omfattar hela Svealand men i söder också delar av Västergötland, Småland och Öland utom de sydligaste delarna, Östergötland samt Gotland och i norr Gästrikland, Hälsingland och Medelpad. Det område som Lundman betecknade som »övervägande frikyrkligt« täcker alltså en stor och befolkningsmässigt helt dominerande del av Sverige.

Medan Lundmans pionjärarbete endast var ett tunt häfte där »bygderna« och deras religiösa profil var centrala utgick Berndt Gustafsson i *Svensk kyrkogeografi* vars första upplaga kom 1957 framförallt från samfunden och presenterade med hjälp av en lång rad kartor den utbredning som olika riktningar och samfund hade. Han sammanförde inte sitt material till någon regionindelning eller liknande där hela det religiösa fältet beaktades. När det gällde Svenska kyrkan gjorde han emellertid en tredelning av landet: 1) Det kyrkliga Sydsvrige; 2) Det kyrkligt mindre livaktiga Mellansverige; 3) Det medelmåttigt kyrksamma Nordsverige. Det första området omfattade »så gott som hela Götaland« och gränsen mellan det andra och det tredje området förlades till »en linje Härnösand–Östersund« (Gustafsson 1957:18 ff). Den nya upplaga av *Svensk kyrkogeografi* som kom under början av 1970-talet torde vara den bredaste kyrkogeografiska framställning som gjorts i Sverige. Inte bara Svenska kyrkan och frikyrkosamfunden beaktas, utan visst utrymme ges både invandrar-kyrkorna och sådana grupper som i framställningen här betecknas som »marginella samfund«.

Jag började själv närma mig kyrkogeografiska frågeställningar under andra halvan av 1970-talet och intresset resulterade i forskningsrapporten *Kyrkostatistik på kontraktsnivå*. Som namnet antyder var det en studie av aktivitet inom Svenska kyrkan. Nytt var att inte bara gudstjänst- och nattvardsdeltagande beaktades, utan att även uppgifterna om utnyttjandet av de kyrkliga handlingarna (förrätningarna) beaktades. Som ett resultat framträdde ett klart okyrkligt område: »... en triangel som avgränsas genom en linje Norrköping/Linköping–Säffle–Falun/Gävle ...«. (Gustafsson 1978:28). Undersökningen upprepades på 1980-talsmaterial av Jan Carlsson som fann små förändringar men som delvis reserverade sig mot beteck-

ningen »medelmåttigt kyrksam« för den del av landet som omfattas av de båda nordligaste stiftet; han menade att den kyrkliga seden stod stark där. (Carlsson 1984:34f)

Flera skäl gör att några kartografiska presentationer av religionsstatistiskt material som Curt Dahlgren tog fram under slutet av 1970-talet är att betrakta som unika. Han utgick från Svenska kyrkans gudstjänststatistik och från medlemsuppgifter om den samlade frikyrkligheten och utnyttjade uppgifterna för isometriska kartor där ojämnheter och undantag utjämnas. Området med svag svenskkyrklig sed i Mellansverige framträder tydligare än vid en traditionell presentation och detsamma gäller fri- och lågkyrklighetens koncentration till ett stort område runt Vättern och till delar av Norrland. Dahlgren gjorde också en karta över den samlade »institutionella religiositeten«, en sammanvägning av besökstal i Svenska kyrkan och medlemstal i frikyrkorna. Det norrländska styrkebältet framträder mycket klart liksom ett sydsvenskt styrkebälte som dock har något annan utsträckning än då man enbart beaktar någon av de två grundvariablerna. En typologisering av kommunerna som bygger på både gudstjänstsedens styrka och frikyrklighetens andel av befolkningen visar att »starka/starka« kommuner framförallt finns i centrala Götaland och mellersta Norrland medan »svaga/svaga« kommuner visserligen är spridda över stora delar av landet men koncentrerade till utvidgade Stockholms- och Malmöregioner. (Dahlgren 1979)

Det mest djupgående arbetet på det kyrkogeografiska området är Jan Carlssons avhandling *Region och religion*. Carlsson arbetade med flera olika variabler, dels variabler som gudstjänstbesök och nattvardsdeltagande, dels förrättningsvariabler. På grundval av var och en av variabelgrupperna gjorde han regionaliseringar av Sverige och sammanförde sedan resultaten av dessa regionaliseringar till en slutlig indelning av Sverige i tolv kyrkliga regioner (Carlsson 1990:138ff och Carlsson 1991:66ff). Den empiriskt välmotiverade indelning som Carlsson kom fram till är inte särskilt praktiskt användbar. Den har för många regioner, vilka dessutom i stor utsträckning skär över såväl läns- som stiftsgränser.

Från slutet av 1980-talet kom – när det gäller förhållanden med anknytning till Svenska kyrkan – en indelning med sex regioner som

är knutna till länsindelningen att nästan bli standard i religions-sociologiska sammanhang. Thorleif Pettersson (1988) och Jørgen Straarup (1988) etablerade denna indelning och regionerna kom senare att etiketteras: 1) Det mindre kyrkliga Sydsverige, innefattande Blekinge län samt dåvarande Kristianstads och Malmöhus län; 2) Det kyrkliga Sydvästsverige, innefattande Hallands län samt dåvarande Göteborg och Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län; 3) Det kyrkliga Sydostsverige, innefattande Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län; 4) Det mindre kyrkliga Mälardalsområdet, innefattande Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Örebro och Västmanlands län; 5) Det medelmåttligt kyrkliga Norra Mellansverige, innefattande Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län; 6) Det kyrkliga Nordsverige, innefattande Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län (Pettersson och Gustafsson 1990:13 ff).

De senaste framställningarna som systematiskt presenterar data om samfundstillhörighet och religiös aktivitet i kartografisk form finner man i en rad publikationer från Avdelningen för forskning i Kyrkans hus. Margareta Skog har redovisat de enskilda frikyrkosamfundens och den samlade frikyrklighetens styrka i kommunerna både vid ingången av och mitten av 1990-talet (Skog 1992 respektive Skog 1997a). Hon utnyttjar också frikyrkomaterialet från 1995 i en sammanvägning av frikyrkostyrka och folkkyrkostyrka som visar att de traditionella samfunden står starkast i Jönköpings, Västerbottens och Kalmar län och svagast i (dåvarande) Malmöhus län och Stockholms län. Uppgifter om Jehovas vittnens och mormonernas lokala styrka har getts senast för 1995 (Skog 1997b). Svenska kyrkans statistik för 1995 redovisades i stor utsträckning som kartor. Således återges både uppgifter om gudstjänstbesök och nattvardsdeltagande (Straarup 1996), om dopfrekvens och medlemstal för Svenska kyrkan (Bromander 1996a) och om kyrkans musikliv (Bromander 1996b) i kartografisk form. Även det kyrkostatistiska materialet om begravingar och begravningsgudstjänster har redovisats på detta sätt (Gustafsson 1997).

De ovan refererade arbetena är i stor utsträckning deskriptiva och deskriptionerna har sedan ofta utnyttjats som grund för indelningar av landet i ett större eller mindre antal områden som vart och ett

ansetts ha sin egen religiösa eller kyrkliga profil. Vilka faktorer som ligger bakom att mönstren ser ut som de gör har diskuterats i mycket liten utsträckning och i den mån det skett var det främst i de tidiga arbetena inom området. Bertil Lundman lyfte således – vid sidan av rent kyrkohistoriska faktorer – fram sociala och demografiska förhållanden samt naturgeografiska orsaker och därmed sammanhängande odlingsmöjligheter; han berörde »folklynnet« som en möjlig förklaringsfaktor men förkastade den i stort sett (Lundman 1942:24ff). Berndt Gustafsson prövade en rad förklaringsmöjligheter varav den viktigaste sammanfattades som »Språk- och kulturgränser« och han konstaterade att »alltjämt möter man i vårt lands religionsgeografi historiska avlagringar, som återgått på dessa gamla kulturgränser« (Gustafsson 1957:172). I ett annat sammanhang diskuterade han det kyrkligt aktiva området sydväst om »en linje Dalsland-sydöstra Småland« vilken linje är »känd även i övrigt som en gammal kulturgräns (den s.k. diagonalgränsen)«. (Gustafsson 1969:344). I det kyrkogeografiska huvudarbetet tog han också fram några religions-sociologiska teorier, Holts kulturchocksteori och LeBras' isolationsteori, och han menade sig med hjälp av dessa kunna finna förklaringar till de religiösa förhållandena i enskilda bygder men knappast till gränslinjerna mellan de olika religiösa huvudområdena.

Det kulturgränsbegrepp som Lundman och Gustafsson hänvisade till och som framförallt varit knutet till folklivsforskningen eller etnologin har under senare år i viss mån fått en renässans. *Nationalencyklopedin* klagör således begreppet genom att hänvisa till att en »kulturgräns sträcker sig som ett diagonalt bälte mellan Värmland och Dalarna över Tiveden ner mot Kalmar. Det förklaras främst genom att kulturkontakterna på ömse sidor gränsen har riktat sig mot Mälardalen resp. mot Malmö–Köpenhamnsområdet. Denna gräns tycks ha bestått alltsedan förhistorisk tid.« (NE Band 11:514). Den linje som beskrivs är den s.k. Flodströmslinjen vars relevans diskuteras ingående av historikern Christer Winberg (1997) som arbetat med ett forskningsprogram där han sökt »fånga och förklara den västsvenska särarten« i ett långt tidsperspektiv. Kulturgränsbegreppet har också nylanserats av en forskargrupp i Umeå som bl.a. funnit att de etnologiskt begrundade kulturområdena är alltför odifferentierade norr om Bergslagsområdet. »Nordsverige«

konstitueras i detta sammanhang av stora delar av Dalarna och hela Norrland och man vill pröva om inte Skellefteområdet utgör en gränzon mellan ett nordnordligt och ett sydnordligt Sverige. (Edlund 1997)

Det intressanta material som Sverigeräkningen erbjuder om religiös aktivitet på kommunnivå är i och för sig motiv nog för att ta upp frågan om hur Sveriges religiösa geografi såg ut vid 1900-talets slut. Frånvaron av aktuella studier är ytterligare ett motiv och möjligheterna att knyta resultaten till diskussionen om fortlevnaden av kulturområdena utgör ett tredje skäl.

Material och bearbetning

Det material som ligger till grund för framställningen i fortsättningen är *hela* Sverigeräkningens material. I materialet som täcker tre dagar, fredag–lördag–söndag, har inga bortsorteringar gjorts utan ett gudstjänstbesök eller ett deltagande i en aktivitet på fredagen – oavsett var det skett – har setts som likvärdigt med besök eller ett deltagande på söndagen. Rapporterad närvaro vid en sjukkommunion har beaktats lika väl som rapporterad närvaro vid en samling i ett ungdomscafé. Förfarandet kan naturligtvis diskuteras och ett alternativ hade varit att strikt hålla sig till antalet närvarande vid huvudgudstjänster och motsvarande och se bort från mera socialt eller kulturellt betingade samlingar. Gränserna hade emellertid varit svåra att dra, inte minst beträffande gudstjänsterna i samband med kyrkliga handlingar.

Den religiösa verksamheten i hela dess bredd beaktas alltså men vilka verkningar detta får på resultatet är inte helt entydigt. Å ena sidan lyfts de områden där den religiösa aktiviteten är svag upp något över »nollpunkten« genom att deltagandet vid kyrkliga handlingar beaktas. Å andra sidan förstoras skillnaderna mellan religiöst aktiva och religiöst mindre aktiva områden något eftersom det sannolikt är så, att där det finns en livaktig församling med ett levande gudstjänstliv, där är det också så att man erbjuder sociala aktiviteter. Att en breddverksamhet som vänder sig utåt generellt skulle kompensera för eller ersätta ett »svagt« gudstjänstliv är föga troligt. Man kan emellertid också tänka sig att beaktandet av alla samlingar och arrangemang som kyrkor och samfund står för något »gynnar« de

stora tätorterna; det är där som man kan ha ett utbud som går utöver »kärnverksamheten« och förvänta att det finns tillräckligt många som är intresserade av att ta till sig erbjudandena. Man kan också observera att olika samfund rapporterat på något olika sätt så att t ex frikyrkosamfunden i större utsträckning än Svenska kyrkan redovisat i vid mening socialt inriktade aktiviteter.

Vad som sagts ovan hade gällt även om materialet hänfört sig till en längre mätperiod än ett veckoslut och även i övrigt varit helt perfekt. Den korta mätperioden kan emellertid påverka resultaten på det lokala planet och detta kan ske även när de uppgifter som kommit in är helt korrekta. Tillfälligheter påverkar hur många besök som kunnat räknas in. Många kommuner är inte större än att enskilda välbesökta samlingar ger utslag i procenttalen som redovisas. Man kan tänka sig det i en liten – ca 10 000 invånare – kommun under den aktuella helgen förekom både en begravningsgudstjänst med 60 deltagare och en vigselgudstjänst med 90 deltagare vilket sammantaget höjer andelen som deltagit i religiös verksamhet med 1,5 procent. I en närbelägen kommun förekom ingen sådan gudstjänst samma helg – man kan ju haft en begravning på torsdagen istället – och de båda kommunerna kan som en följd av detta hamna i olika aktivitetsklasser.

Tillfälligheter kan alltså ge utslag i både positiv och negativ riktning. I min artikel om besök i Svenska kyrkan återges flera exempel på hur tillfälligheter påverkar resultaten på kontraktsnivå. Liknande »korrekta« tillfälligheter kan också tas fram för andra grupperingar. Jehovas vittnen hade den aktuella helgen flera »konvent«, sammandragningar av anhängare på regional nivå till en enda ort, och man kan för detta samfund bland annat notera 1 400 besök i Kristianstad. Talet motsvarar 2 procent av befolkningen i Kristianstad och detta är inte bara ett av de högsta talen för de marginella samfunden. Det påverkar också – positivt – totaltalet besök vid religiösa sammankomster i Kristianstad, men det påverkar också – negativt – både samfundsgruppens besökstal och det totala antalet besök i ganska många kommuner i ett område runt Kristianstad. Problemet med att besök sker i en kommun men att besökarna hör hemma i en annan kommun är inte specifikt för Jehovas vittnen. Detta kan gälla inom alla samfund men är mera uppenbart för samfund och grup-

peringar som inte har så många gudstjänstlokaler eller som vill »centralisera« sin verksamhet så att man får stora sammankomster. Denna typ av »snedvridning« påverkar särskilt resultaten för enskilda kommuner i storstadsområdena.

Speciella förhållanden kan också ge utslag i besökstalen. För Romersk-katolska kyrkan redovisas över 400 besök i Tomelilla. Uppgiften är sannolikt korrekt. Gudstjänstbesökare kom till klostret i Mariavall, men framförallt samlades systrarna och deras gäster till tidegärdsböner många gånger under de tre dagarna och slutsumman av besöken vid alla gudstjänstillfällena motsvarar upp emot 4 procent av befolkningen i kommunen. Detta innebär inte att Tomelilla är en av de kommuner i landet där invandrarkyrkorna står starkast, men resultatet är inte felaktigt. Det är inte heller en tillfällighet, för antalet skulle sannolikt varit ungefär detsamma oavsett vid vilket veckoslut räkningen företagits. Möjligen är det en »tillfällighet« att Mariavall ligger i Tomelilla och inte i Simrishamn eller Sjöbo.

Det framgår av andra framställningar i boken att materialet om gudstjänstbesök inte är fullständigt. Det finns församlingar som inte rapporterade sin verksamhet och det finns sannolikt också församlingar som – oftast omedvetet – inte rapporterade sin verksamhet korrekt. Dessa brister har inte kunnat beaktas här. De bör i flertalet kommuner inte ha någon större betydelse för besökstalen för Svenska kyrkan eller för den samlade frikyrkligheten. Det har inte så stor betydelse för besökstalen för Svenska kyrkan i Trelleborg (38000 invånare) att det inte kom några uppgifter om Anderslöv (drygt 2 000 invånare); det skulle krävs ett stort besökstal där för att »rädda« kommunen från att hamna i den tredjedel av kommuner där Svenska kyrkan hade relativt sett minst antal besök. Att pingstförsamlingen (drygt 200 medlemmar) i tätorten Ljungby inte skickade in någon räkningsblankett är inte avgörande för bedömningen av frikyrklighetens styrka i hela kommunen som ändå hör till den tredjedel av kommunerna där frikyrkobesöken relativt sett var flest.

Det går naturligtvis att finna enstaka fall där frånvaron av rapportering om besök under den aktuella septemberhelgen påtagligt påverkat resultaten också när det gäller Svenska kyrkan och frikyrkligheten. Problemen är emellertid större när det gäller invandrarkyrkorna och de samfund som här sammanförts under beteck-

ningen »ickekristna grupper«. När besöken hos den sistnämnda gruppen samfund läggs ut på kartor kan en uppmärksam läsare undra om varken moskén i Trollhättan eller moskén i Västerås användes i slutet av september 1999. Besökstalen för »ickekristna grupper« är i båda kommunerna noll och detta sammanhänger med att uppgifter helt saknas från de aktuella grupperna. I just de två nämnda kommunerna hade det varit möjligt att göra en skattning eftersom det är välkänt att där finns moskéer som man kan anta användes även 24–26 september. När det gäller andra kommuner är inte förhållandena lika välkända – det är t ex inte orimligt att några muslimer samlades i någon lokal till fredagsbön i Landskrona eller Halmstad – och i denna situation har jag valt att göra just så som deklarerats i inledningen till detta avsnitt; att beakta alla uppgifterna i Sverigeräkningmaterialet sådana som de kommit in, men ingenting annat.

Bearbetningen inför utläggningen av materialet på kartorna har varit enkel och enhetlig. Antalet besök i de olika samfundsgrupperna i en kommun har relaterats till kommunens invånarantal enligt SCB:s uppgifter 31 december 1999. Med utgångspunkt från det procenttal som besöken utgör av kommunens befolkning har kommunerna delats i tre klasser. Klasserna har i princip gjorts jämnstora så att man kan tala om den svaga och den starka tredjedelen av kommuner och de kommuner som utgör den tredjedel där samfundsgruppen är »normalstark«. När det gäller samfundsgrupper för vilka några besök inte finns redovisade för ett stort antal kommuner har den svaga klassen fått omfatta alla kommuner från vilka inga besök överhuvudtaget redovisas. De återstående kommunerna har fördelats på mellanklassen och den starka klassen efter någon rimlig, men godtyckligt satt procentgräns.

Med hänsyn till de förhållanden som diskuterats ovan händer det självklart att en kommun kan hamna i »fel« kommunklass när det gäller en samfundsgrupp och därmed också få en »felaktig« markering på den aktuella kartan. Hur många dessa »fel« är kan inte avgöras men man kan med viss säkerhet hävda att »stora fel«, sådana som innebär att en kommun som markeras som tillhörande den starka eller den svaga tredjedelen egentligen skulle haft den helt motsatta kommunklasstillhörigheten inte är särskilt många. »Felen« som innebär att en kommun som – om materialet varit helt perfekt – skulle

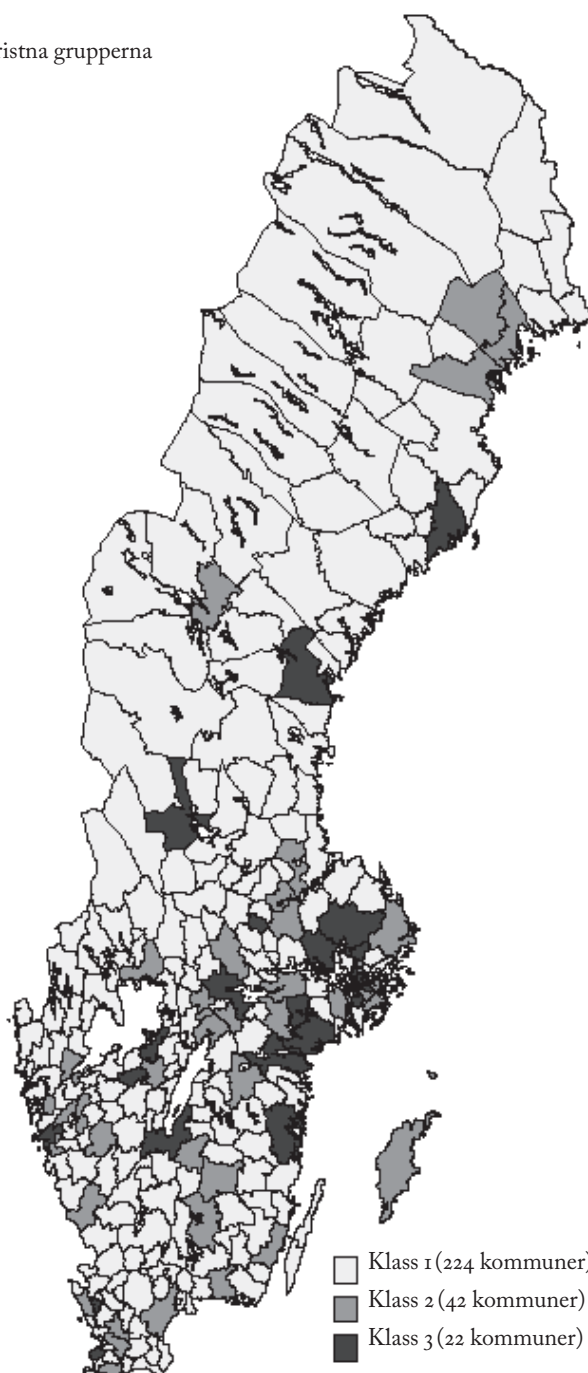
hört till den starka eller till den svaga kommunklassen genom brister i materialet här tillhör »mellanklassen« av kommuner eller det omvända, dvs att en egentlig »mellanklasskommun« markeras som stark eller svag är säkert vanligare. Av detta följer att man bör vara försiktig med sådan detaljläsning av kartorna som innebär att man försöker identifiera enskilda kommuner och se hur det förhåller sig med besöken där. Man bör istället söka mönstren, sammanhängande områden där besöken vid den ena eller andra samfundsgruppens möten är många eller få, och bortse från de isolat av det ena eller andra slaget som finns i vad som i övrigt framträder som ett styrke- eller svaghetsbälte för en bestämd grupp av samfund.

De ickekristna grupperna

Under arbetet med Sverigeräkningen har några religiösa riktningar samlats under etiketten »andra samfund«. Den täcker dels de ickekristna invandrarsamfunden – som behandlas i Jonas Alwalls artikel – och dels de nyreligiösa grupper och samlingar som Liselotte Frisk skriver om. Totalt utgjorde besöken vid de samlingar som anordnades av olika ickekristna grupper ungefär 25 000 eller knappt 5 procent av de besök som rapporterades vid Sverigeräkningen. Besöken vid de samlingar som anordnats av judar, muslimer, buddhister osv utgör – som framgår av andra artiklar – den helt dominerande delen av besöken.

För det stora flertalet kommuner – mer än tre fjärdedelar av alla – redovisas inga samlingar som är att hänföra till de ickekristna grupperna och dessa kommuner utgör den första styrkeklassen. I 42 kommuner (15 procent) motsvarade besöken upp till en halv procent av befolkningen och dessa utgör den andra styrkeklassen. I 22 kommuner (8 procent) motsvarade besöken en halv procent eller mera av befolkningen och dessa utgör den tredje styrkeklassen. Karta 1 visar hur kommunerna med besök vid samlingar anordnade av de ickekristna grupperna fördelar sig över landet. Det finns en klar koncentration av de »starka« kommunerna till södra Sverige och då särskilt till storstadsområdena. Norr om en linje Karlstad–Gävle är det endast ett litet fåtal kommuner som får en markering på kartan. Huvuddelen av de kommuner för vilka det markeras att några besök vid ickekristna samlingar överhuvudtaget förekom finns runt en axel

Karta 1
De ickekristna grupperna

mellan Stockholm och Göteborg men med klart större koncentration runt den östliga än runt den västliga ändpunkten av axeln.

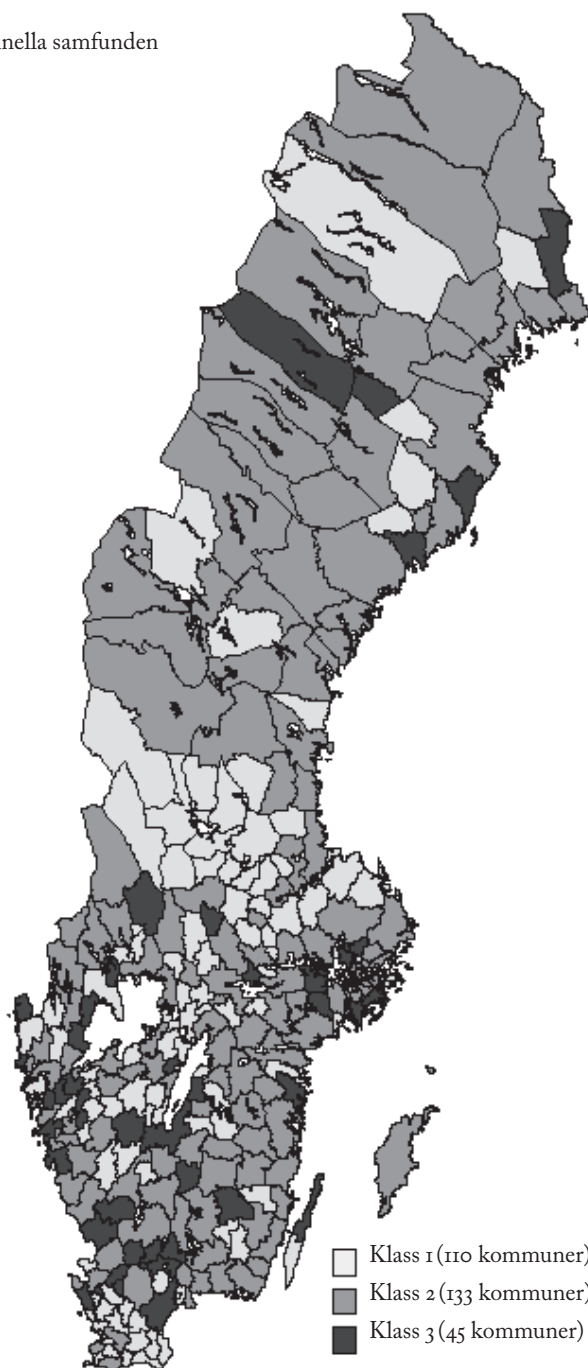
Den helt övervägande delen av de besök som ligger till grund för markeringarna på karta 1 var besök vid samlingar som anordnades av olika islamiska grupper. Det var sådana grupper som hade så många besök att de nästan motsvarade 3 procent av befolkningen i Botkyrka och bortemot 2 procent av befolkningen i Flen och Malmö. Det finns emellertid några »stark«-markeringar som hänför sig till möten med anhängare av andra religioner än islam: Mariestad är markerat eftersom så många hinduer samlades där, Bjuv på grund av att där förekom välbesökta samlingar för buddhister. Man kan observera att flera av markeringarna för den mellersta styrkeklassen hänför sig till samlingar som anordnades av anhängare av Bahá'í; grupperna är inte stora men deras aktivitet den aktuella helgen gjorde att besöken vid ickekristna gruppers samlingar i ett antal kommuner kom över nollnivån.

De marginella samfundet

En grupp samfund har under arbetet med Sverigeräkningen omtalats som »samfund med bibeln som grund«. Korrektare vore kanske att tala om »samfund med bibeln som en av grundvalarna«. Vad som åsyftas är en grupp samfund som visserligen ser bibeln som ett grunddokument, men som också ger andra skrifter stor vikt. Konkret gäller det Jesu Kristi kyrka av Sista dagars heliga som har Mormons bok, Jehovas vittnen som beaktar de speciella skrifttolkningar som Bibel- och traktatsällskapet Vaktornet gör som oomstridliga och några andra liknande grupper. Gemensamt är att man avvisar traditionella kristna tolkningar av bibeln och ställer sig utanför samarbete med andra religiösa gruppbyggnader. Gemensamt för de båda samfund som står för den absoluta majoriteten av de besök som tillgodräknas gruppen är också att de haft en helt annan medlemsutveckling än andra samfund i Sverige (Skog 1996:88). De har här fått beteckningen »de marginella samfundet« mera på grund av att de är svåra att placera på skalan kristna–ickekristna än på grund av att deras verksamhet skulle vara »marginell« i meningen »obetydlig«.

Deltagandet i de samlingar dessa samfund anordnade under septemberhelgen beskrivs i Margareta Skogs övergripande redovisning

Karta 2
De marginella samfunden

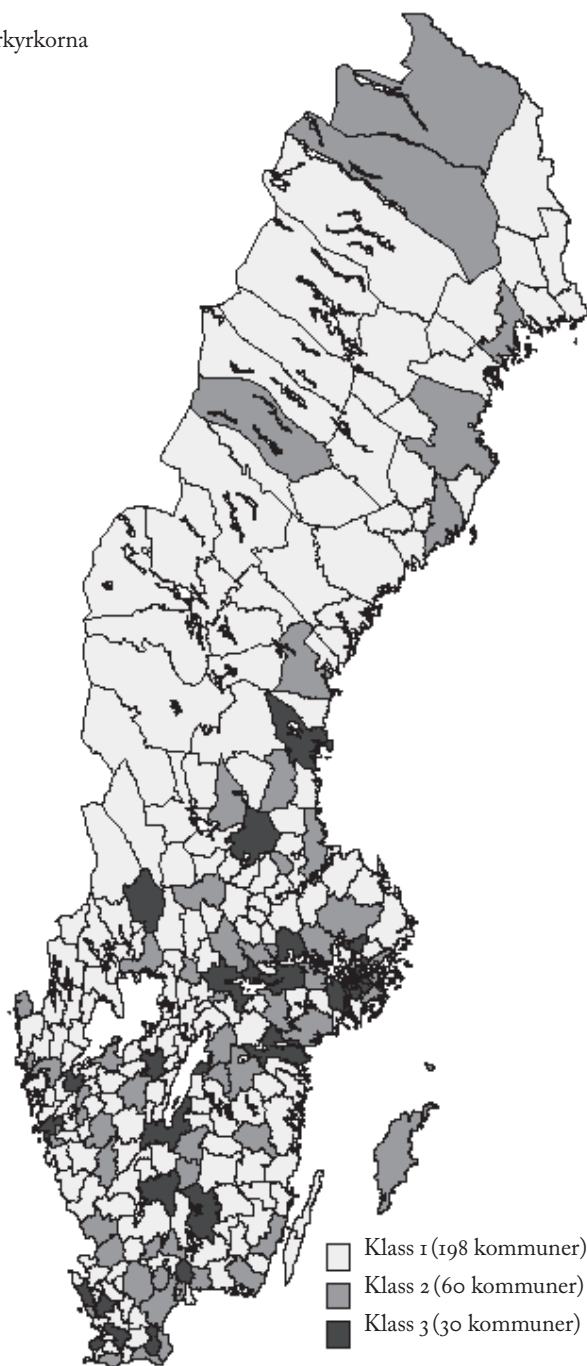
av Sverigeräkningen. Det totala antalet besök vid dessa marginella samfunds möten och aktiviteter var ungefär 30 000 och det motsvarar drygt 5 procent av de besök som totalt redovisades. Ingetdera av de två samfund som svarar för huvuddelen av besöken är regionalt koncentrerat utan de söker bedriva rikstäckande verksamhet. För två femtedelar av kommunerna (38 procent) redovisas ingen verksamhet och dessa kommuner konstituerar den första styrkeklassen på karta 2. I nästan hälften av alla kommuner (46 procent) motsvarar besöken vid de marginella samfundens samlingar mindre än en halv procent av befolkningen (klass 2 på karta 2) och i 15 procent av kommunerna motsvarade besöken vid dessa samfunds sammankomster mer än en halv procent av befolkningen (klass 3 på karta 2).

De marginella samfunden har, med hänsyn till den ganska måttliga totalmängden av besök, en förvånansvärt jämn spridning över landet. Inte minst kan man observera hur väl de många befolkningsmässigt små men ytmässigt stora norrlandskommunerna täcks. Sannolikt är spridningen ännu jämnare än vad som framgår av kartan. Att svaga områdena framträder i Skåne, Västergötland och Dalarna torde åtminstone till en del sammanhånga med Jehovas vittnens tidigare omtalade »konvent«, tre regionala samlingar som ägde rum i Kristianstad, Ulricehamn och Strängnäs. Att Haninge intar en toppplats sammanhänger med att där finns mormonernas svenska centrum. De kommuner där samfundsgruppen framstår som stark motsvarar delvis det område i sydvästra Sverige som brukar beskrivas som gammalkyrklighetens kärnområde. Inom detta område finner man också den kommun i landet där, bortsett från »konventorterna«, relativt räknat flest besök gjordes, dvs Stenungsund. Denna kommun har också enligt andra räkningsmetoder länge framstått som det ställe i landet där de marginella samfunden står starkast. (Gustafsson 1981).

Invandrarkyrkorna

För de kristna invandrarkyrkorna – Romersk-katolska kyrkan, olika ortodoxa kyrkobildningar och några protestantiska församlingar som alla närmare behandlas i Jonas Alwalls artikel – noterades vid Sverigeräkningen drygt 40 000 besök eller nästan 8 procent av alla de räknade besöken. I flertalet av landets kommuner – drygt två tredjedelar – förekom räkningshelgen ingen verksamhet knuten till

Karta 3
Invandrarkyrkorna

invandrarkyrkorna och dessa kommuner bildar den första styrkeklassen på karta 3. I en femtedel (21 procent) av kommunerna motsvarade besöken vid invandrarkyrkornas samlingar högst en halv procent av befolkningen; denna femtedel bildar den andra styrkeklassen och man kan observera att i flertalet fall innebär mellanmarkeringen att det förekommit verksamhet som endast några promille av befolkningen tagit del av. I en tiondel av kommunerna motsvarade besöken vid invandrarkyrkornas samlingar mer än en halv procent av befolkningen och snittet mellan styrkeklass 2 och 3 har lagts just vid en halv procent.

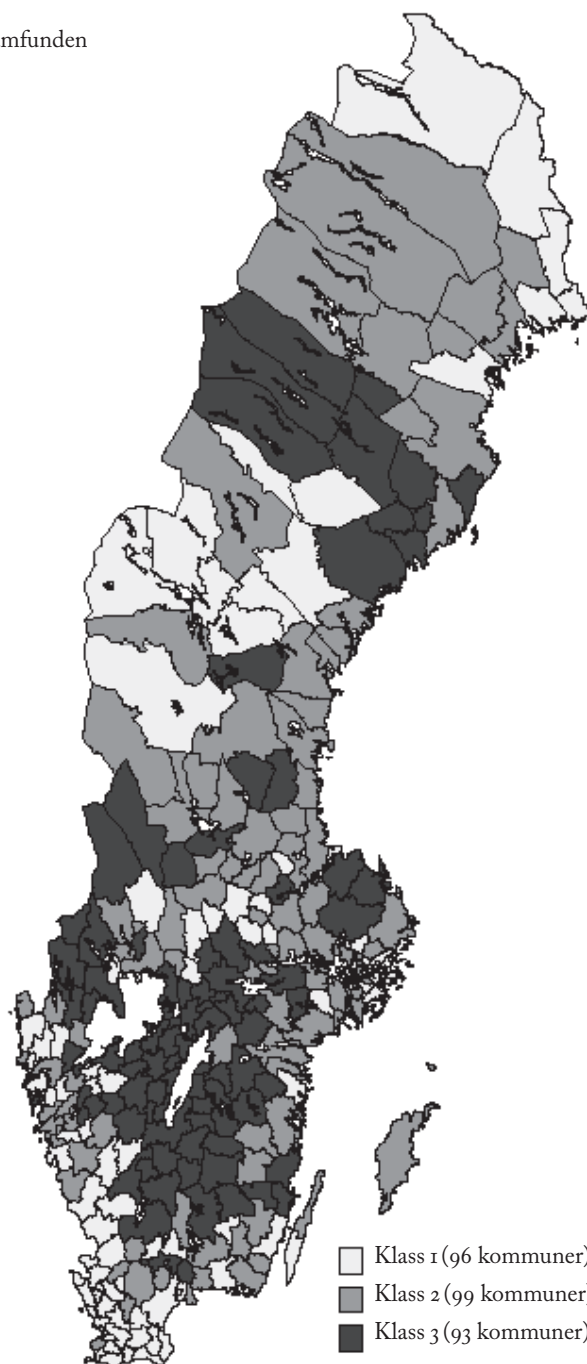
Invandrarkyrkorna har sin största styrka i Mälardalsområdet och i viss mån också i sydligaste Sverige. I återstoden av Götaland noterar man enstaka styrkepunkter, knutna till centralorter som Göteborg, Norrköping, Jönköping och Växjö eller större industriorter som Olofström, Trollhättan och Skövde. Norr om Mälardalsområdet och Vänern finns endast ett fåtal kommuner (Hagfors, Falun och Hudiksvall) som hör till den tredje styrkeklassen men även kommuner där någon verksamhet överhuvudtaget förekom (styrkeklass 2) är fåtaliga.

Som tidigare påpekades kan en korrekt redovisning av besöken i de till klostren knutna kyrkorumen ge en skev bild av vilken lokal styrka invandrarkyrkorna har. Tomelilla har redan nämnts som speciellt och motsvarande förhållanden i Vadstena är ännu mera påtagliga. Det samlade deltagarantalet – 1300 personer – vid katolska gudstjänster där motsvarar 18 procent av befolkningen i den lilla kommunen och bidrar starkt till att denna kommun enligt Sverige-räkningsmaterialet framstår som den religiöst mest aktiva i landet. Upprepade besök av samma personer ligger kanske till en del också bakom den höga siffran för Södertälje – nästan 8 procent – men man torde ändå kunna räkna med att det är en mangrann uppslutning inom den syrianska befolkningsgruppen i Södertälje med grannkommuner vid åtminstone någon gudstjänst som främst förklarar det höga talet.

De fria samfunden

Ser man till hela Sverige svarade de tre grupper av religiösa organisationer som hittills behandlats endast för en mindre del – en knapp

Karta 4
De fria samfunden

femtedel – av det samlade besökstalet vid gudstjänster och andra religiösa sammankomster under räkningshelgen i september 1999. De kan lokalt ha en avsevärt större andel och till detta återkommer jag efter redovisningen av besöken hos de samfundsgrupper som svarar för huvuddelen av den religiösa verksamheten i Sverige. Frikyrkligheten utgör den ena huvudgruppen, Svenska kyrkan den andra.

Sammantaget gjordes den aktuella septemberhelgen omkring 180 000 besök vid de sammankomster som frikyrkosamfunden anordnade. Denna del av materialet redovisas närmare i Sven Halvardsons artikel. Här har besöken vid trosrörelsens samlingar – presenterade i Margareta Skogs översiktskapitel – behandlats tillsammans med besöken vid frikyrklighetens samlingar. Trosrörelsen har inte en sådan omfattning – ungefär 12 000 personer samlades vid möten i totalt ett sextiotal kommuner – att det är rimligt att den här bildar en särskild kategori med egen karta, utan jag menar att dess teologiska grund inte skiljer sig mera från frikyrklighetens än att en samredovisning kan motiveras. Materialet visar också att trosrörelseförsamlingar framförallt förekommer där frikyrkligheten står stark. Som gemensam beteckning för den traditionella frikyrkligheten och trosrörelsen används i fortsättningen liksom i rubriken ovan »de fria samfunden«. I grupperingen ingår inte de lågkyrkliga rörelserna. Vid samlingar som anordnades av den nydefinierade gruppen gjordes knappt 200 000 besök eller drygt en tredjedel (37 procent) av alla besök som redovisades.

Endast för ett tjugotal kommuner finns inga besök vid samlingar ordnade av de fria samfunden redovisade. Den första styrkeklassen omfattar den tredjedel av kommunerna där besöken vid de fria samfundens gudstjänster och andra samlingar motsvarar mindre än 1 procent av befolkningen. Den tredje styrkeklassen omfattar den tredjedel av kommunerna där besöken motsvarade 2,5 procent av befolkningen eller mera. Den mellersta styrkeklassen omfattar följaktligen de 100 kommuner där besöken motsvarade 1,00–2,49 procent av befolkningen. Karta 4 utgår från denna klassindelning.

De fria samfundens styrkeområde låter sig ganska lätt bestämmas: Det har Vättern som centrum och sträcker sig i nord-sydlig riktning från Lindesberg till Ljungby och i väst-östlig riktning från Alingsås till Oskarshamn. Huvuddelen av Östergötland, Jönköpings

län, den del av Västergötland som tidigare utgjordes av Skaraborgs län samt Örebro län hör obetingat till området som också täcker delar av Kronobergs och Kalmar län och som dessutom innefattar några kommuner i mellersta Västergötland samt i den västra delen av Södermanland. Kartan döljer delvis att det *inte* rör sig om ett homogent område. I flertalet kommuner i Jönköpings län samt i södra Östergötland motsvarade besökstalen 10 procent eller mera av befolkningen. Väster och norr om Vättern liksom i de yttre delarna av området nådde besökstalen endast undantagsvis upp till 5 procent av befolkningen.

Sydöstra Sverige, dvs de återstående delarna av Småland samt Blekinge, kan betecknas som ett område där de fria samfunden är närvarande men inte når någon större styrka. Detta område skiljer sig klart från sydvästra Sverige, dvs huvuddelen av Skåne, Halland, sydvästra Västergötland och Bohuslän, där de fria samfunden mer eller mindre saknas i flertalet kommuner och står svaga i de övriga. De delar av Mellansverige som inte ingår i frikyrkobältet runt Vättern visar en blandad bild. Mälardalsområdet kan närmast betraktas som ett område med massiv närvaro av de fria samfunden men utan att de har någon speciell styrka bortsett från i norra Uppland. I västra Värmland samt i Dalsland är de fria samfunden starka. I det centrala Bergslagsområdet besöktes däremot deras sammankomster endast i ringa utsträckning.

Dalarna och Gävleborgs län kännetecknas av att de fria samfunden är närvarande i nästan alla kommuner men där finns få verkliga styrkepunkter. I Västernorrlands och Jämtlands län är de fria samfunden svaga medan de har en starkare ställning i Västerbottens län. Norrbottens län kännetecknas av att de fria samfunden hade »normalmänga« besök i flertalet kommuner utom de längst i norr där besöken vid samlingarna var fåtaliga.

Beskrivningen av mellersta och norra Sverige ger många områden och dessa är inte särskilt homogena. Förhållandena kontrasterar därigenom starkt till förhållandena i södra Sverige. Totalt utgjorde besöken vid de fria samfundens samlingar mer än 7 procent av befolkningen i 25 kommuner. Av dessa kommuner ligger 21 inom de fria samfundens styrkebälte runt Vättern, alla dock i Götalandslandskapen. Samtliga kommuner i Jönköpings län hör till dessa kommu-

ner och i Aneby och Sävsjö motsvarade besöken nästan 20 procent av befolkningen. De kommuner från vilka inga besök vid samlingar anordnade av de fria samfunden redovisats är främst belägna i sydvästra Sverige.

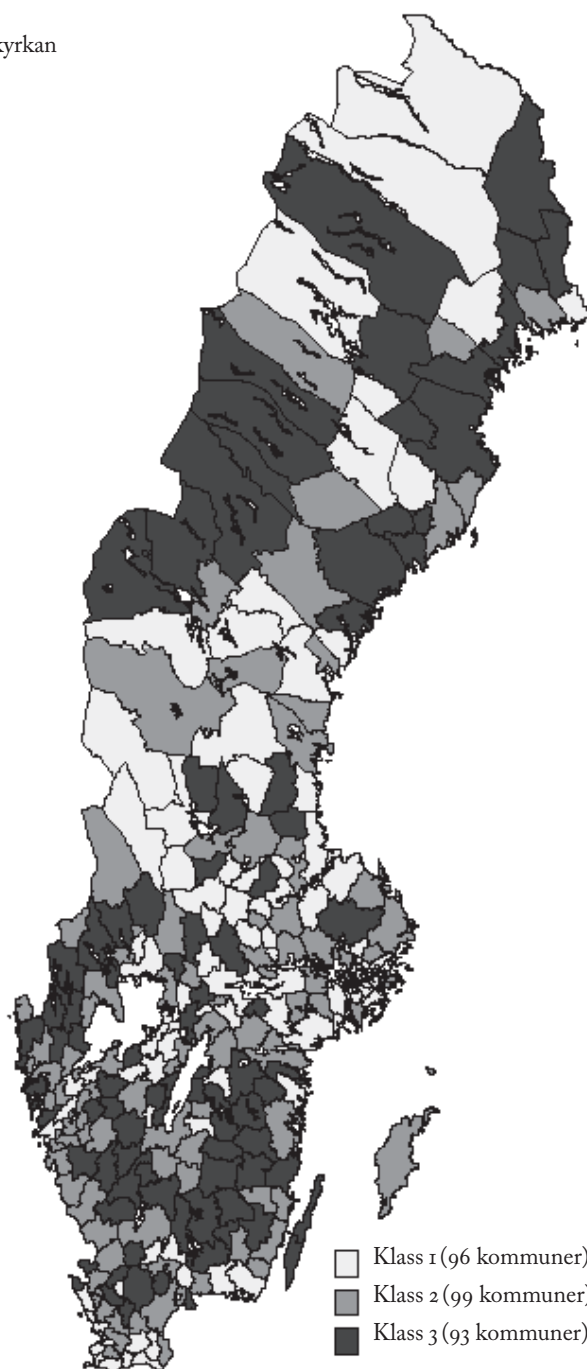
Går man ifrån de administrativa gränserna och istället försöker lägga raka linjer över landet som avgränsar områden där de fria samfunden har olika styrka är en fyrdelning av landet inte alldeles orimlig. Det första området, ett område där de fria samfunden är svaga, kan avgränsas genom en linje som sträcker sig från södra Dalsland till Blekinges västgräns. Det andra området, där de fria samfunden är starka, avgränsas i söder av Dalsland–Blekingelinjen och i norr av en linje från gränsområdet mellan Värmland och Dalarna till Nyköping. Norr om denna linje och upp till Ådalen finns ett tredje område som vad de fria samfundens styrka beträffar kan beskrivas som svagt till medelstarkt. Norr om Ådalen slutligen finns ett område där de fria samfunden är medelstarka till starka.

Svenska kyrkan

Deltagandet i gudstjänster och samlingar anordnade av Svenska kyrkan i stift och kontrakt beskrivs i min artikel om Svenska kyrkan 1999 och 1927. När jag här skriver om Svenska kyrkan beaktas inte som i den tidigare artikeln endast besök vid Svenska kyrkans gudstjänster och andra sammankomster utan också besök vid samlingar som anordnades av Evangeliska fosterlandsstiftelsen och Bibeltrögnas vänner och andra Svenska kyrkan närstående grupper. Det samlade antalet besök uppgår till ungefär 240 000 eller 45 procent av alla besök som noterades vid Sverigeräkningen. På karta 5 bildas den första styrkeklassen av de kommuner där besökstalet vid olika samlingar motsvarade upp till 2,25 procent av befolkningen. De kommuner där besökstalet motsvarade från 2,26 upp till 3,75 procent av befolkningen utgör den andra styrkeklassen och de kommuner där besöken motsvarade 3,76 procent eller mera av befolkningen konstituerar den tredje styrkeklassen.

Den schematiska indelningen av Sverige som gjordes i föregående avsnitt i fyra delar efter de fria samfundens besökstal kan med ganska små modifikationer också göras med utgångspunkt från de svenskkyrkliga besökstalen. Det svaga sydliga området avgränsas av

Karta 5
Svenska kyrkan

en linje från södra Halland till gränsen mellan Blekinge och Småland. Några kommuner i centrala Skåne har dock relativt höga besökstal, besökstal som till en del hänför sig till de lågkyrkliga rörelsernas samlingar. Norr om linjen Halmstad–Blekinge/Smålandsgränsen finns ett område där man hade många besök vid Svenska kyrkans samlingar: Halland, Bohuslän, Dalsland, Västergötland, Småland, Öland och Östergötland ingår i området som också innefattar Värmland och stora delar av Örebro län. Svaga svenskkyrkliga enklaver inom det stora området utgörs av Götaälvdalen, nordligaste Västergötland och sydöstra Värmland. Det område där Svenska kyrkan har sin största styrka avgränsas i norr av en linje från norra Värmland till Norrköping; linjen är parallell med den linje som avgränsar de fria samfundens styrkeområde men ligger något tiotal mil längre söderut.

I området norr om linjen Nordvärmland–Norrköping hade man få besök i Svenska kyrkan. Kommunerna som hör till den tredje styrkeklassen är undantag och kommunerna i den första styrkeklassen dominerar i Stockholms, Södermanlands, Västmanlands och Kopparbergs län. Enstaka kommuner med många besök noteras i Uppsala län (endast Uppsala kommun) och i Gävleborgs län. Västernorrlands och Jämtlands län utgör övergångsområden och det område där Svenska kyrkan framstår som svag begränsas i norr av en linje som kan dras från Storsjön till Härnösand och som alltså går något söder om den linje som begränsar det område där de fria samfundet står svaga. Norr om linjen Storsjön–Härnösand, dvs främst Västerbottens och Norrbottens län, hör flertalet kommuner till den tredje styrkeklassen när det gäller deltagandet i verksamheter med anknytning till Svenska kyrkan och den närstående rörelser.

De sammanhängande områdena med kommuner där Svenska kyrkan är stark eller svag är inte lika klart markerade som de sammanhängande områdena av kommuner där de fria samfundet är starka eller svaga. Det är betecknande att bland de 15 kommuner där Svenska kyrkan står starkast är tio län representerade och detsamma gäller när man ser till de 15 kommuner där Svenska kyrkan står svagast. Några påtagligt starka och några påtagligt svaga områden kan dock identifieras. Ett styrkeområde finns i mellersta Östergötland och Småland från Linköping till Tingsryd, ett annat i gränsområde-

na mellan Småland och Västergötland, ett tredje i Dalsland och västra Värmland, ett fjärde längs Norrlandskusten från Kramfors och norrut. Som svaga områden framstår utom Stockholmsområdet, sydvästra Skåne, Bergslagsområdet och ett sammanhängande område närmast söder om gränslinjen Storsjön–Härnösand.

Ställer man de uppgifter om Svenska kyrkans regionala styrka som kommit fram genom Sverigeräkningen mot de äldre indelningarna i kyrksamhetsregioner finner man en principiell överensstämmelse men med variationer och gränsförskjutningar. Nils Lövgrens kyrksamma Götalandsbälte står kvar i stort sett oförändrat även om alla delar av Göteborgs stift inte längre har hög kyrksamhet. Området måste emellertid inkludera Östergötland och hela Jönköpings län. Det är dessutom tveksamt om framförallt Värmland men också Närke längre kan betraktas som svaga svenskkyrkliga områden. Däremot är det helt klart att Dalarna och södra Norrland inte ingår i något område som intar en mellanställning; dessa län anknyter tydligt till det svaga mellansvenska området samtidigt som de båda nordligaste länen inte utgör en del av ett område med mellanställning utan ett eget område där Svenska kyrkan står stark. Ser man till Berndt Gustafssons indelning finns det ingenting som längre talar för att det allra sydligaste Sverige skall räknas som en del av »det kyrkliga Syd-Sverige«. »Det kyrkligt mindre livaktiga Mellan-Sverige« har begränsats i sydväst genom att Värmland och delvis även Närke framstår som områden med många besök vid Svenska kyrkans samlingar. Den linje Härnösand–Östersund som Berndt Gustafsson drog upp som gräns för »Det medelmåttigt kyrksamma Nord-Sverige« är fortfarande klart markerad, men den avgränsar snarare ett område där den till Svenska kyrkan knutna religiösa aktiviteten är stark än där den är medelmåttig.

En regionindelning

Inledningsvis framhölls att Sverigeräkningen ger uppgifter som mycket väl lämpar sig för en »total« indelning av Sverige i religiöst profilerade områden eller regioner genom att samma typ av uppgifter – uppgifter om deltagande i gudstjänster och andra samlingar – finns för alla samfund och samfundsgupper. När jag nu går över till att göra en indelning av Sverige i kyrkogeografiska områden utnyttjar jag emellertid

endast uppgifterna om de fria samfunden och Svenska kyrkan. Det procenttal besöken vid de fria samfundens samlingar utgör av befolkningen i kommunerna har adderats med det procenttal besöken vid Svenska kyrkans samlingar utgör av befolkningen i kommunerna.

Uppgifterna om de tre först presenterade grupperna, de ickekristna grupperna, de marginella samfunden och invandrarkyrkorna, har inte beaktats här. Detta kan motiveras med flera skäl. Alla tre grupperna har en ojämn spridning över landet enligt Sverigeräkningen; för ett inte obetydligt antal kommuner noteras när det gäller var och en av grupperna inga besök överhuvudtaget. Det finns skäl att anta att spridningen av medlemmar av de olika grupperingarna inte är fullt så ojämn eftersom deras verksamhet i stor utsträckning är »centraliserad« till större tätorter och, när det gäller de marginella samfunden, även till orter där man räkningshelgen anordnade speciella samlingar för anhängarna inom ett större område. När det gäller de ickekristna grupperna och invandrarkyrkorna är deras etablering i en kommun i stor utsträckning en följd av faktorer som tidigare och aktuella arbetsmarknadsförhållanden, invandrapolitiska åtgärder osv. Etablering i en kommun bör därför endast i ringa utsträckning hänga samman med förekomsten av den typ av kulturgränser och regionala särdrag som möjligen kan ligga bakom att de fria samfunden och Svenska kyrkan står starkare i vissa delar av landet än i andra.

Med hänsyn till diskussionen i de närmast föregående avsnitten och närheten mellan de »på fri hand« dragna gränslinjerna mellan starka och svaga områden för de båda huvudgrupperingarna kunde man förvänta att det föreligger viss överensstämmelse mellan den andel som besöken hos de fria samfunden och den andel som besöken hos Svenska kyrkan utgör av befolkningen. Så är emellertid inte fallet: Korrelationskoefficienten mellan de båda procenttalsvariablerna är endast +0,113. Den måttliga samvariationen mellan de båda formerna av besöksaktivitet

Tabell 1. Klassindelning efter besök i Svenska kyrkan och klassindelning efter besök hos de fria samfunden. Procenttal.

Styrkeklass, besök hos de fria samfunden	Styrkeklass, besök hos Svenska kyrkan			
	Första (n=96)	Andra (n=99)	Tredje (n=93)	Summa (n=288)
Första	43	34	23	33
Andra	32	36	35	35
Tredje	25	30	42	32
Summa	100	100	100	100

kommer också fram då man ställer de styrkeklassindelningar som tidigare gjorts mot varandra som i tabell 1.

Det finns visserligen en viss anhopning av kommuner i stark/stark- och svag/svag-cellerna och ett visst underskott av kommuner i svag/stark- och stark/svag-cellerna, men skillnaderna mellan fördelningarna i de tre kolumnerna är inte större än att χ^2 -värdet nätt och jämnt är signifikant på femprocentsnivån.

Medeltalet för den andel besöken vid de fria samfundens och vid Svenska kyrkans samlingar sammantagna utgör av befolkningen är 4,80; medianen är 5,93. Spridningen uppåt är alltså avsevärd och de

högsta talen som noteras ligger något över 20 procent. Då kommunerna klassindelas kommer den första, svaga, tredjedelen att omfatta 106 kommuner (37 procent) där den samlade besöksprocenten var upp till 4,00, den andra tredjedelen 79 kommuner (27 procent) där den samlade besöksprocenten låg mellan 4,01 och 6,00 och den tredje, starka, tredjedelen 103 kommuner (36 procent) där den samlade besöksprocenten låg över 6,00. Hur kommunerna i länen fördelar sig på de tre klasserna framgår av tabell 2 och de tre klasserna har lagts in på karta 6. Detta material ligger till grund för den fortsatta diskussionen om kyrkogeografiska regioner i Sverige.

Tabell 2. Kommunernas fördelning i länen på tre styrkeklasser enligt helhetsmättet på deltagande i gudstjänster och andra samlingar.

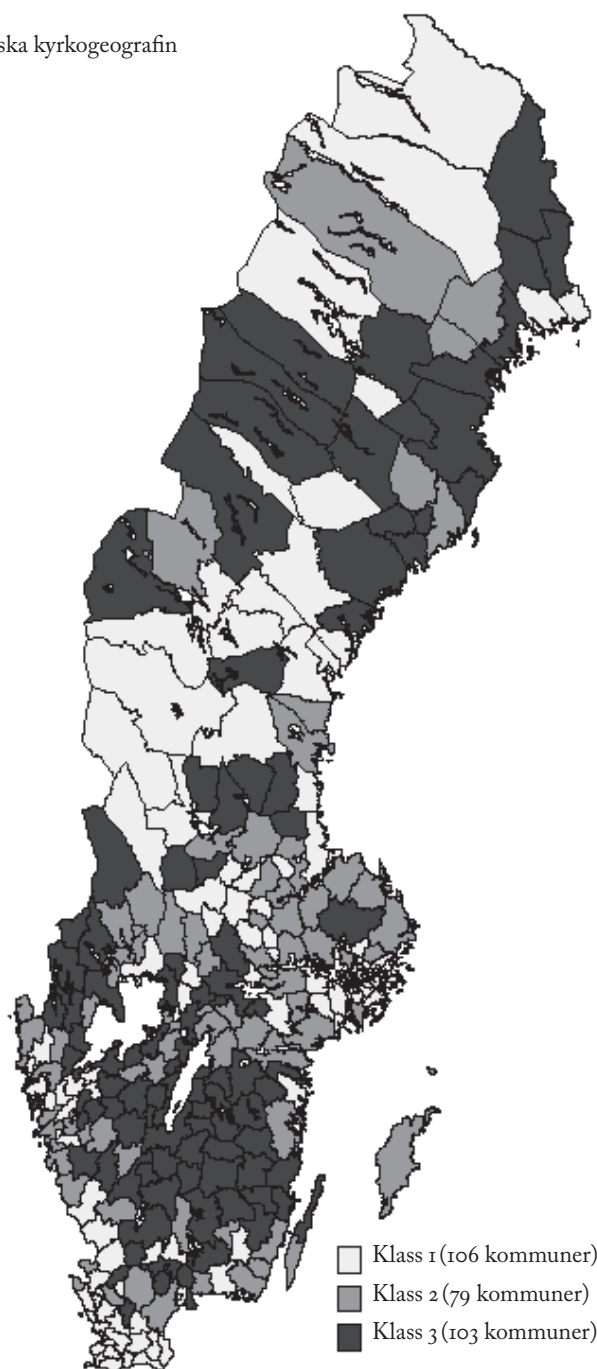
Län	Antal kommuner			totalt
	i 1:a klasser	i 2:a klasser	i 3:e klasser	
Stockholms	19	6	-	25
Uppsala	2	3	1	6
Södermanlands	5	3	1	9
Östergötlands	1	3	9	13
Jönköpings	-	-	13	13
Kronobergs	1	2	5	8
Kalmar	1	4	7	12
Gotlands	-	1	-	1
Blekinge	1	2	2	5
Skåne	24	5	4	33
Hallands	3	3	-	6
Västra Götalands	11	17	21	49
Värmlands	2	7	7	16
Örebro	3	4	5	12
Västmanlands	5	5	-	10
Dalarnas	7	4	4	15
Gävleborgs	4	3	3	10
Västernorrlands	4	-	3	7
Jämtlands	5	1	2	8
Västerbottens	3	2	10	15
Norrbottnens	5	3	6	14
Hela landet (ántal)	106	79	103	288
Hela landet (%)	37	27	36	100

I Skåne var deltagandet i gudstjänster och andra religiösa samlingar ringa. Förhållandet är särskilt tydligt i den sydvästra halvan av landskapet men även i den del av Skåne som utgjorde Kristianstads län hamnar flera kommuner i den första än i den tredje styrkeklassen. Blekinge visar en blandad bild men likheten är större med Skåne än med Småland. Ingen av de sex kommunerna i Hallands län hade sådana besökstal att de kvalificerar för placering i den tredje styrkeklassen, tre av dem hör däremot hemma i den första styrkeklassen. Detta motiverar att även Halland förs till det sydsvenska område där de traditionella svenska samfunden står svaga. I detta *Det södra svagområdet* är kommunernas fördelning på de tre styrkeklasserna 28–10–6.

Norr och öster om »Det södra svagområdet« finns ett stort område med många besök vid gudstjänster och andra samlingar. Man kunde möjligen låta resten av Götaland samt Värmland och Örebro län bilda ett enda område. Jag finner det emellertid rimligt att dela det stora och folkrika området i två delvis olika områden, ett mycket homogent styrkeområde och ett styrkeområde där – trots den totala styrkan – bilden är mera splittrad. Det första området konstitueras av Småland, Öland och Östergötland. I Jönköpings län hör alla de 13 kommunerna – även de två som förts över från Skaraborgs län – till den tredje styrkeklassen. I Kronobergs och Kalmar län är inte de traditionella samfundens styrka lika massiv, men flertalet av kommunerna hör till den tredje styrkeklassen och endast en kommun i vardera länet hör till den första styrkeklassen. Detta gäller även för Östergötlands län som också – efter Jönköpings län – är det län i landet där störst andel av kommunerna hör till den tredje styrkeklassen. Man kan tala om *Det sydöstliga styrkeområdet* och lägger man till detta även mellanklasskommunen Gotland blir fördelningen på styrkeklasserna 3–10–34.

I västra Sverige är bilden inte helt entydig vilket redan »omplaceringen« av Halland antytt. I det stora Västra Götalands län är kommunerna som hör till den tredje styrkeklassen avsevärt fler än de som hör till den första styrkeklassen. Kommunerna i den första styrkeklassen är främst knutna till Storgöteborg men även i andra delar av det tidigare Göteborgs och Bohus län finner man få kommuner som hör till den tredje styrkeklassen. Sådana kommuner utgör emel-

Karta 6
Den svenska kyrkogeografin

lertid ett flertal i de delar av storlänet som utgjorde Älvsborgs län och dominerar klart i de delar som utgjorde Skaraborgs län. Att Värmlands län där endast två kommuner hör till den första styrkeklassen och de övriga fördelar sig jämnt mellan den andra och tredje styrkeklassen skall ingå i ett område där de traditionella samfunden är starka är nästan självklart. Kommunerna i Örebro län är mera spridda men den styrkeklass som flest kommuner hör till är den tredje. Länet kan med denna fördelning inte föras till något av »svagområdena« och det förefaller av flera skäl rimligare att lägga det till området i väster än till »Det sydöstliga styrkeområdet«. I *Det västliga styrkeområdet* blir kommunernas fördelning på styrkeklasserna 16–28–33.

I de fyra länen runt Mälaren är kommuner där befolkningen gjorde många besök vid gudstjänster och andra samlingar rena undantag (Uppsala och Vingåker) medan kommunerna med få besök är desto flera. Stockholms, Uppsala, Södermanlands och Västerås län bildar ett avgränsat område som kan betecknas som *Det centrala svagområdet* där kommunernas fördelning på styrkeklasserna är 31–17–2.

Norr om »Det västliga styrkeområdet« och »Det centrala svagområdet« finns ett område som enligt besöksredovisningen från september 1999 saknar utpräglad profil. I fyra län, Dalarnas, Gävleborg, Västernorrlands och Jämtlands län, kan man konstatera att det visserligen – i vart och ett av länen – är så att flera kommuner hör till den första styrkeklassen än till var och en av de andra båda styrkeklasserna men dessa kommuner är utom i Jämtlands län inte dominerande. De fyra länen får bilda *Det norra svagområdet* och där är kommunernas samlade fördelning på styrkeklasserna 20–8–12.

I såväl Västerbottens som Norrbottens län hör flest kommuner till den tredje styrkeklassen; förhållandet är dock mera påtagligt i Västerbotten än i Norrbotten som har ett antal kommuner med fåtaliga besök. De båda länen får emellertid bilda ett ytmässigt stort, men befolkningsmässigt litet område, som betecknas som *Det nordliga styrkeområdet* där fördelningen av kommunerna på styrkeklasserna är 8–5–16.

Analysen på länsnivå mynnar alltså ut i att man utifrån Sverigeräkningsmaterialet utan att göra större våld på materialet och utan att överskrida länsgränserna kan konstruera sex kyrkogeografiska

regioner. Konstruktionen bygger på de besökstal som redovisats från församlingarna i olika kommuner. Kommunerna har starkt skiftande befolkningstal men alla kommuner – Bjurholm med 2700 invånare lika väl som Stockholm med 743 000 invånare – har betraktats som likvärdiga vid indelningen i styrkeklasser. Det kan mot denna bakgrund vara intressant att se vilken den totala besöksprocenten var i var och en av de sex regionerna:

Det södra svagområdet	3,5	procent
Det sydöstliga styrkeområdet	8,6	procent
Det västliga styrkeområdet	5,6	procent
Det centrala svagområdet	3,6	procent
Det norra svagområdet	4,7	procent
Det nordliga styrkeområdet	6,7	procent

»Det sydöstliga styrkeområdets« särställning framkommer tydligt och detsamma gäller de båda folkrika svagområdenas särställning. »Det nordliga styrkeområdet« skiljer sig klart från »Det norra svagområdet« som i sin tur inte alltför mycket avviker från »Det centrala svagområdet«. Problemet är »Det västliga styrkeområdet«, som visserligen skiljer sig klart från de folkrika svagområdena, men som »borde« varit mera olik »Det norra svagområdet« och mera likt »Det nordliga styrkeområdet«. Man kan dock inte bortse från att »Det västliga styrkeområdet« innehåller ett storstadsområde. Inget av områdena har emellertid fått en »felaktig« beteckning. Ser man de tre svagområdena sammantagna, motsvarade besöken vid de fria samfundens och Svenska kyrkans samlingar 3,7 procent av befolkningen, medan de sammantagna besöken i de tre styrkeområdena motsvarade 6,7 procent av befolkningen.

De utelämnade samfunden

Uppgifterna om tre samfundsgrupper, de ickekristna samfunden, de marginella samfunden och invandrarkyrkorna utelämnades vid konstruktionen av de kyrkogeografiska regionerna. Var i landet dessa samfundsgrupper har sin styrka har framgått av kartorna 1–3. De ickekristna grupperna har sin styrka i »Det centrala svagområdet« och är påtagligt svaga i de båda nordliga områdena. Beträffande de marginella samfunden kan man observera att de hade många besök

Besök hos	Styrkeklass	Besök hos Svenska kyrkan och de fria samfundens (styrkeklass)			
		Första (n=106)	Andra (n=79)	Tredje (n=103)	Summa (n=288)
ickekristna grupper	Första	74	71	86	78
	Andra	17	18	10	15
	Tredje	9	11	4	7
	Summa	100	100	100	100
marginella samfund	Första	44	37	33	38
	Andra	40	48	51	46
	Tredje	16	15	16	16
	Summa	100	100	100	100
invandrarkyrkorna	Första	60	70	77	69
	Andra	26	19	17	21
	Tredje	14	11	6	10
	Summa	100	100	100	100

Tabell 3. De icke-kristna gruppernas, de marginella samfundens och invandrarkyrkornas styrka i de styrkeklasser som konstitueras av de traditionella samfundens styrka.

i både »Det sydöstra styrkeområdet« och »Det nordliga styrkeområdet«, samt att kommuner där dessa samfund är starka saknas i »Det norra svagområdet«. Invandrarkyrkorna har sin styrka i »Det södra svagområdet« och »Det centrala svagområdet«, medan besöken var påtagligt fåtaliga i såväl det svaga som det starka området i norr.

Bortser man från regionerna och istället ser till de styrkeklasser som utgör grundval för regionindelningen efter de traditionella samfundens styrka framträder vad gäller de tre här aktuella samfundsgrupperna en enhetlig bild vilket kan utläsas av tabell 3.

De tre deltabellerna pekar entydigt på ett och samma förhållande: Besöksmängden hos de tre samfundsgrupperingarna är, vare sig negativt eller positivt, kopplad till besöksmängden hos de traditionella svenska samfundens. Statistiska analyser visar inte på några signifikanta skillnader då de traditionella samfundens styrkegrupper ställs mot styrkegrupperingen för var och en av de tre först presenterade samfundsgrupperna. Detta antyder att ett inkluderande av besöken vid de tre samfundsgruppernas samlingar i helhetsmättet för besök

inte på något systematiskt sätt skulle påverkat styrkeklassindelningen och därmed inte heller indelning av Sverige i kyrkogeografiska regioner.

De tre »storstadsbygderna«

Till en kyrkogeografisk framställning hör en »bygdebeskrivning«. Jag har emellertid här avstått från att fördjupa mig i besökmängden vid religiösa samlingar på Bjärehalvön eller i Siljansområdet och beskriver och jämför i stället de tre storstadsområdena vad deltagande i religiösa samlingar i september 1999 beträffar. När det gäller religiösa samlingar är det ovanligt väl motiverat att betrakta Storstockholm, Storgöteborg och Stormalmö som enheter eftersom deltagandet i sådana samlingar med de små avstånden och det begränsade utbudet från de mindre samfundet i mycket bör vara oberoende av kommungränserna. Deltagarna vid Stanley Sjöbergs gudstjänster i Sundbyberg bor i många andra kommuner lika väl som deltagarna vid mormonernas samlingar i Haninge, de ortodoxas i Göteborg och muslimernas i Malmö.

De tre storstadsområdena har sammantaget knappt tre miljoner invånare eller en tredjedel av landets befolkning. I Storstockholm med drygt 1,6 miljoner invånare ingår samtliga kommuner i Stockholms län utom Södertälje, Norrtälje och Nynäshamn. Storgöteborg med närmare 800 000 invånare innefattar utom Göteborg också Ale, Härryda, Kungsbacka, Kungälv, Lerums, Mölndals, Partille, Stenungsunds, Tjörns och Öckerö kommuner. Stormalmö med en dryg halvmiljon invånare innefattar utom Malmö också Burlövs, Kävlinge, Lomma, Lunds, Staffantorps, Svedala, Trelleborgs och Vellinge kommuner. Från Storstockholm redovisades 79 300 besök, från Storgöteborg 49 100 besök och från Stormalmö 21 800 besök. I relation till befolkningen i områdena motsvarade besöken i Storstockholm 4,8 procent, i Storgöteborg 6,2 procent och i Stormalmö 4,2 procent.

Resultatet är något överraskande. Det är inte överraskande att Storgöteborg som bl a innefattar Öckerö religiöst mycket aktiva kommun har ett högre tal än de båda andra storstadsområdena. Det är däremot överraskande att talet för Stormalmö, som till skillnad från Storstockholm innefattar stora landsbygdsområden och många små

tätorter, är klart lägre än talet för Storstockholm. Besökstalet för Storstockholm är klart högre än de tal (drygt 50 000) som under den senare delen av 1990-talet redovisats från de sk Stockholmsräkningar ett veckoslut i november (Skog 1998b:52). Detta förefaller att sammanhånga dels med att fredagen ingår som räkningsdag vilket i hög grad påverkar besökstalen för Svenska kyrkan och dels med att redovisningarna från de ickekristna grupperna varit mycket mera heltäckande än i Stockholmsräkningar. Tabell 4 visar att det inte bara finns skillnader mellan de tre storstadsområdena när det gäller den relativa mängden av besök vid gudstjänster och andra samlingar utan också att besöken i de tre områdena inte fördelar sig på helt samma sätt mellan de olika grupperingarna.

Ser man först till de mindre grupperna kan man konstatera att de marginella samfunden – Jehovas vittnen och mormonerna – hade ungefär samma andel av besöken i alla tre storstadsområdena; detta innebär att de står avsevärt starkare i Storgöteborg än i Storstockholm och framförallt än i Stormalmö. Trosrörelsen finns egentligen bara i Storstockholm där församlingar som formellt är trosrörelseförsamlingar eller liknande församlingar svarade för en tjugondel av alla besök i kyrkor och andra samfundslokaler. Invandrarkyrkorna har relativt sett större betydelse i Stormalmö och Storstockholm där de hade omkring en sjättedel av alla besök än i Storgöteborg där andelen var omkring en niondel; relaterat till befolkningens storlek blir dock skillnaden mindre. Frikyrkobesöken var relativt sett mycket fler i Storgöteborg än i Storstockholm och framförallt än i Stormalmö. Ser man här, liksom vid indelningen av landet i regioner, trosrörelsen och frikyrkligheten som en enhet, de fria samfunden, skiljer Stormalmö ut sig ännu klarare från de andra två områdena. Svenska kyrkan hade fler besök än någon av de andra samfundsgrupperna i alla tre områdena men nådde inte upp till hälften av alla

Samfundsgrupp	Storstockholm (n=79 300)	Storgöteborg (n=49 100)	Stormalmö (n=21 800)
Ickekristna grupper	12,7	8,0	18,3
Marginella samfund	7,6	7,6	4,8
Invandrarkyrkor	18,5	11,3	17,1
Trosrörelsen	5,7	0,9	0,9
Frikyrkligheten	21,4	31,3	17,2
Svenska kyrkan	34,2	40,8	41,6
Summa	100,0	100,0	100,0

Tabell 4. Besökens fördelning på samfundsgrupper i de tre storstadsområdena. Procenttal.

besök i något av områdena. Dominansen var större i Storgöteborg och Stormalmö än i Storstockholm. Den största skillnaden, vid sidan av skillnaden mellan frikyrklighetens styrka i Malmö och Göteborg, som kommer fram i tabellen, hänför sig till den andel av det totala religiösa livet som de ickekristna grupperna svarar för i de tre områdena: I Stormalmö för nästan en femtedel, i Storstockholm för en åttondel och i Storgöteborg för en tolfte del.

Avslutning

Materialet från Sverigeräkningen visar – föga överraskande – att det fortfarande är meningsfullt att tala om en svensk kyrkogeografi eftersom såväl den religiösa aktivitetens inriktning som dess styrka skiftar mellan olika delar av landet. Är då resultaten överraskande om man något känner till hur den svenska kyrkogeografin brukar beskrivas? Framträder nya regioner eller är det välkända mönster som kommer till uttryck också i det nya materialet? Svaret på frågorna blir närmast ett »både-och«. Det är inte överraskande att stora delar av Götaland framstår som mer religiöst aktiva än huvuddelen av Svealand och det stämmer också med vad man vet sedan tidigare att Norrland delar sig så att den religiösa aktiviteten är klart mindre i söder än i de nordligaste länen.

Andra resultat är emellertid inte lika självklara mot bakgrund av vad man vet från tidigare kyrkogeografiska framställningar. Det har redan tidigare stått klart att den samlade religiösa aktiviteten i delar av Skåne alls inte motsvarar det mellanläge som enligt de äldre beskrivningarna kännetecknar landsdelen och nu framträder ett utvidgat syd- och sydvästsvenskt område med minst lika låga besökssiffror vid gudstjänster och andra samlingar som Mellansverige. Medan det tidigare religiösa styrkeområdet i Götaland försvagats i syd och sydväst har det förstärkts och kanske också expanderat i norr. De samlade besökstalen är höga i hela Östergötland och Värmlands och delvis också Örebro län liknar nu mera anslutande delar av Götaland än övriga delar av Svealand. I de nordligare delarna av landet är förändringarna mindre men man kan framförallt observera den mycket svaga religiösa aktiviteten i stora delar – inte minst glesbygdskdelarna – av Dalarnas, Jämtlands och Västernorrlands län. Man kan inte längre tala om dessa områden som delar av ett område

som intar en mellanställning när det gäller gudstjänstaktivitet.

I inledningsavsnittet nämndes inte bara de kyrkogeografiska regioner som man under delvis olika etiketter menade sig kunna urskilja under i stort sett hela 1900-talet. Där nämndes också de kulturgränser som man ibland använt för att förklara varför olika områden har så olikartad religiös struktur och aktivitet. Analysen av Sverigeräkningsmaterialet ger knappast stöd för tanken att kulturgränser som urskiljts i ett flersekellångt perspektiv är avgörande för hur den religiösa aktiviteten gestaltar sig inom olika områden i dag. Man skulle kanske om man pressar materialet kunna få stöd för att en Flodströmlinje fortfarande i viss mån låter sig iakttagas eller att gränsen mellan det religiöst mer och det religiöst mindre aktiva Norrland har en motsvarighet i andra gränslinjer. Man skulle emellertid med ungefär samma rätt kunna hävda att materialet ger stöd för ett perspektiv som konkurrerar med det statiska kulturgränsperspektivet. Perspektivet som avses är diffusionsperspektivet, som innebär att företeelser av såväl materiell som immateriell karaktär sprids enligt mer eller mindre väletablerade mönster från ett begränsat antal innovationscentra. Att nu »nya« områden i Sydsverige och södra Norrland framstår som områden med svag gudstjänstbesökssed skulle kunna tolkas som att »sekulariseringen« sprider sig från de innovationscentra som Sydvästskåne och Mälardalen ofta anses utgöra. Diffusionsperspektivet blir inte mindre intressant i detta sammanhang genom att det är just i de senast nämnda områdena som de nya inslagen i den svenska religionsbilden är mest påtagliga.

